

Fecr Yayınları: 389

MEVLÂNÂ DÜŞÜNCEİNDE
TANRI-EVREN İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Saim GÜNDOĞAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör

Dr. Arş. Gör. M. Emin ŞAHİN

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt

VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

1. Baskı: Aralık 2020

ISBN: 978-625-7879-28-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MEVLÂNÂ DÜŞÜNCESİNDE TANRI-EVREN İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Saim GÜNDOĞAN

Ankara 2020

Dr. Öğretim Üyesi Saim GÜNDOĞAN

1988 yılında Hakkâri ilinin Şemdinli ilçesinde doğdu. İlk ve Ortaöğrenimini Şemdinli’de tamamladı. 2005 yılında girdiği Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden 2009 yılında mezun oldu. 2012 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri İslam Felsefesi Anabilim Dalında Yüksek Lisansını bitirdi ve aynı yıl, Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2017 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Din Felsefesi Anabilim Dalında doktoraasını tamamladı ve aynı yıl, Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalına Yrd. Doç. Dr. Olarak atandı. Halen Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmakta ve fakültenin Dekan Yardımcılığı idari görevini yürütmektedir.

Uzmanlık alanı olan Din ve İslâm Felsefesi alanında farklı konularda makale ve tebliğler yazan Gündoğan’ın; *Muhammed İkbâl’de Ölümsüzlük Düşüncesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2019) isimli yayınlanmış bir eseri bulunmaktadır.

Gündoğan, evli ve iki çocuk babasıdır.

saimgndgn@gmail.com

saimgundogan@hakkari.edu.tr

*Bu alışmayı
Sevgili eşim Sevda Hanım'a
ithaf ediyorum.*

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 9

GİRİŞ 13

TANRI-EVREN İLİŞKİSİNİN SORUNSAK YÖNÜ 13

1. Mevlânâ ve Mevlânâ'nın Felsefesinde Tanrı-Evren İlişkisinin
Önemi 13

1.1. Kısaca Mevlânâ'nın Hayatı ve Eserleri 13

1.2. Mevlânâ Felsefesinde Tanrı-Evren İlişkisinin Önemi 19

2. Tanrı-Evren İlişkisinin Felsefi ve Teolojik Görünümü 31

2.1. Tanrı-Evren İlişkisinin Felsefi Görünümü 31

2.2. Tanrı-Evren İlişkisinin Teolojik Görünümü 45

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN TANRI ANLAYIŞI 55

1.1. Tanrı'nın Aşkın-İçkin Yönü ve Tanrı'nın Bilinebilirliği 55

1.1.1. Tanrı'nın Aşkın ve İçkin Yönü 55

1.1.2. Tanrı'nın Bilinebilirliği 71

1.2. Tanrı'nın Delilleri ve Sıfatları 91

1.2.1. Tanrı'nın Delilleri 91

1.2.2. Tanrı'nın Sıfatları 111

İKİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'NIN EVREN ANLAYIŞI 131

2.1. Evrenin Yaratılışı ve Oluşumu 134

2.1.1. Evrenin Yaratılışı 134

2.1.2. Evrenin Oluşumu 141

2.2. Evrenin Sınıflandırılması ve İnsanın Evrendeki Yeri 152

2.2.1. Evrenin Sınıflandırılması 152

2.2.2. İnsanın Evrendeki Yeri 160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLÂNÂ'DA TANRI-EVREN İLİŞKİSİ -----	171
3.1. Tanrı-Evren Bütünlüğü-----	171
3.1.1. Evrenin Tanrı Vasıtasıyla Bilinmesi-----	171
3.1.2. Bütünlükte İdrak Edilen Anlamın Keşfi-----	177
3.2. Evreni Tanıma Arzusu ve Tanrı'yla Entegre Olmanın Etkisi	184
3.2.1. Evreni Tanıma Arzusu-----	184
3.2.2. Tanrı'yla Bütünleşmenin Etkisi-----	193
SONUÇ -----	199
KAYNAKÇA -----	206
DİZİN -----	219

ÖN SÖZ

Tanrı-evren ilişkisi, geçmişten günümüze kadar birçok düşünürün dikkatini çekmiş ve bir sorun olarak ele alınmıştır. Bu hususta yapılan bilimsel çalışmalar dikkate alındığında, birçok tartışma öne sürülmüş ve sonuç verici birtakım delil ve doktrinler geliştirilmiştir. Bazı düşünürler, yalnızca Tanrı'yı odak noktası belirleyerek evreni izah etmeye çalışmış, bazıları ise evreni merkeze koyarak Tanrı'nın varlığını ifade etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte, bazı düşünürler, anılan konuları, "güzel" ve estetik bir üslupla ortaya koyarlar. Mevlânâ, Tanrı-evren ilişkisi konusunda, Tanrı ve aşk kavramını odak noktası olarak belirler ve bunlarla birlikte güzellik kavramına da geniş bir yer verir.

Mevlânâ Düşüncesinde Tanrı-Evren İlişkisi isimli bu araştırma, Mevlânâ'nın eserlerine atıfla Tanrı, evren ve Tanrı-evren ilişkisi konularında temel yaklaşımları, argümanları, gerekçeleri, dayanakları ve dinamikleri ortaya koymayı amaçlar. Bu bağlamda Mevlânâ'nın Tanrı'nın evren ve içindeki varlıklarla uyum içinde olacak şekilde açıklayıcı değeri yüksek düşünceler ürettiği görülür. Birbiriyle uyumlu söz konusu düşünceler içinde; bu çalışmada özlü bir şekilde ifade edilmeye çalışıldığı kadarıyla, Tanrı konusunda; Tanrı'nın aşkın ve içkin olduğu gerekçesiyle panenteistik bir ulûhiyet anlayışa, Tanrı'nın varlığı hususunda aşk kavramının işlevine, a priori ve a posteriori delillere ve sıfatlar konusuna dikkat çekilirken, evren konusunda; evrenin yaratılışı, oluşumu, sınıflandırılması ve içindeki varlıkların Tanrı'nın dilemesi ve emriyle meydana geldiği ve Tanrı-evren ilişkisi konusunda ise aşk kavramının çözümlemesi, aşka atıfla felsefe problemlerini çözmenin önemi, aşk Tanrı'sına giden yol, aşkı yaşamak ve aşkın olgunlaştırıcı yö-

nü, aşk kavramının yanında güzellik kavramının değeri ile işlevi, Tanrı-aşk ilişkisi, aşk-güzellik ilişkisi ve bu kavramların evren ile ilişkisi, aşta Tanrı'yu ve evreni tanıma, Tanrı'da aşkı ve evreni bilme, Tanrı'yla bütünleşme gibi konular yer alır.

Tanrı-evren ilişkisinin Mevlânâ düşüncesi bağlamında ele alınmasının başlıca sebebi, hem Mevlânâ'nın hem de onun felsefe ve din felsefesi problemlerine yönelik özgün ve farklı düşüncelerinin tanıtılmasına bir katkı sağlamaktır. Bu çalışmayı ele almamızın bir diğer sebebi, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu hususta herhangi bir çalışmanın olmayışıdır. Bir diğer sebep, Mevlânâ'nın düşüncelerinin salt tasavvufi olmadığını, genelde felsefi özelde din yahut İslâm felsefesi içerikli bir öz de taşıdığını ortaya koymaktır. Bir diğer sebep, Tanrı-evren ilişkisinin insanın egzistansiyel gereksinimlerinden olup temel bir konumda yer alan Tanrı sorunundan bağımsız düşünülemediğini dikkate alarak, panenteizm konusunda, Mevlânâ'nın son derece önemli düşüncelere sahip olduğu ve bunun gündemde tutulmasının bizim açımızdan büyük bir değer taşımasıdır. Bir diğer sebep, Mevlânâ'nın, Tanrı-evren ilişkisi konusunda "güzel" ve estetik bir üslupla ifade ettiği, hem apriori hem de a posteriori bir mahiyete sahip olan güzellik kanıtını öne çıkarmaktır. Tüm bu sebeplerle birlikte çalışmamızın, Mevlânâ'yı çalışanlara yol gösterici olması ve düşünürün genel anlayışının ortaya çıkması yönünde önemli bir işlevsellik amacı güttüğünü söyleyebiliriz. Bu amaç, Mevlânâ'nın problemlere bakışının İslâm medeniyeti kültürü açısından tasavvuf, felsefe ve din felsefesi konularını yazmak, sorunlarını ortaya koymak ve çözüm üretmek için son derece önemlidir.

Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mevlânâ'nın hayatı, eserleri, felsefe anlayışında Tanrı-evren ilişkisinin önemi ve Tanrı-evren ilişkisinin felsefi ve teolojik art alanı, tarihi gelişim sürecinde Mevlânâ'ya gelinceye kadar olan süreçte genel bir perspektif içinde ele alınmaya ça-

lıydı. Çalışmanın birinci bölümünde, Mevlânâ'nın Tanrı anlayışını ifade edebilmek için, Tanrı'nın aşkın-içkin yönü, Tanrı'nın bilinebilirliği açısından Tanrı'nın varlığının bilinmesinin imkânı, Tanrı'ya bilme ve anlamada aklın yeri ve Tanrı'ya ulaşma konusunda aşkın rolü, Tanrı'nın delilleri ve sıfatları gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde, evren anlayışı bağlamında evrenin yaratılışı, oluşumu, sınıflandırılması ve insan ile diğer varlıkların evrendeki yeri gibi konular öne sürüldü. Üçüncü bölümde ise Tanrı-evren ilişkisi çerçevesinde, Tanrı-evren bütünlüğü açısından evrenin Tanrı aracılığıyla bilinmesi ile bütünlükte idrak edilen anlamın keşfi başlıkları ve evreni tanıma arzusu, Tanrı'yla bütünleşmenin etkisi gibi konular Mevlânâ'nın kendine özgü üslubu bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, 26 Nisan 2012 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Kemal Sözen, Prof. Dr. Musa Koçar ve Prof. Dr. Nejdet Durak'tan oluşan jüri önünde savunulmuş, başarılı bulunmuş ve daha sonra geliştirilmiştir.

Entelektüel darlığa düştüğümü hissettiğim her an yardımlarını benden esirgemeyen, tez konumun ve kaynakların tespitinde, değerli fikirleri ve yapıcı eleştirileriyle bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Kemal Sözen'e sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca tez dönemi esnasında benden desteklerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Nejdet Durak'a, Dr. Arş Gör. Bilgehan Bengü Tortuk'a, Dr. Öğr. Üye. Yusuf Tan'a, arkadaşım Selim Dayan'a ve özellikle tezin kitaplaşması sürecinde bana büyük bir destek veren Sayın Prof. Dr. Metin Yasa hocama, sevgili eşim Sevda Hanıma, kızım Arin Mirari'ye, oğlum Muhammed Arjen'e ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Saim GÜNDOĞAN

Hakkâri, 2020